

УДК 316.65

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-64>

Васютинський Вадим Олександрович

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії психології мас та спільнот, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-9808-4550

vadymvas55@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ЦІННІСНИЙ КОНТЕКСТ ВИЗНАЧЕННЯ ВИНУВАТЦІВ КОРУПЦІЇ

Актуальність. Психологічні дослідження корупції зосереджуються на її особистісних і міжособових аспектах. Менше досліджено ціннісну природу корупції як суспільного явища. Завданням психології має бути встановлення відповідних соціально-психологічних залежностей.

Мета дослідження полягає у висвітленні та інтерпретації результатів широкомасштабного психосемантичного вивчення ціннісних аспектів пошуку винуватців корупції.

Методологія. Дослідження проведено в межах психосемантичного моніторингу масової політичної свідомості. За методом «лице-в-лице» опитано 1199 респондентів за всеукраїнською вибіркою (за винятком окупованих Криму та частини Донбасу). Запитання про ймовірних винуватців корупції було корельовано з 52 висловами з приводу різних обставин громадсько-політичного та особистого життя респондентів. Застосовано факторний і порівняльний аналіз.

Результати. Респонденти, які обстоюють проукраїнські цінності, активніше звинувачували громадян України, ніж владу Зеленського або владу Порошенка. Навпаки, проросійські особи більш схильні покласти провину на владу Порошенка, ніж на владу Зеленського або на громадян України. Вони також звинуватили колишні українські влади або уникали відповідати про винуватців.

Реформаторські налаштовані респонденти більше звинувачували громадян України, ніж владу Зеленського або владу Порошенка. Натомість ті, хто перебуває на антиреформаторських позиціях, приписували більшу провину всім українським владам, ніж громадянам України. Носії протестних настроїв виразніше наділяли провиною владу Зеленського, ніж громадян України. Інтернальні респонденти активніше звинувачували владу Порошенка, ніж владу Зеленського або громадян України. Звинувачення з боку екстернальних осіб мали обернений порядок.

Висновки. Ціннісний контекст пошуку винуватців корупції в Україні зумовлено поділом за проукраїнськими і проросійськими цінностями, реформаторськими і антиреформаторськими постановами, рівнем протестних

настроїв, локусом контролю поведінки. Прихильність респондентів до певних світоглядних цінностей зумовлює спрямування їхніх оцінок суб'єктів громадсько-політичного життя. Істотним чинником таких оцінок є владно-олігархічний контекст. Простежуються намагання респондентів, що мають вигляд захисних самовиправдань, протиставити себе і загалом пересічних громадян іншим суб'єктам імовірної корупції.

Перспективи досліджень можуть полягати у визначенні причин надмірного зосередження громадян на ціннісних упередженнях та розробленні засобів спонукання їх до більш конструктивних способів розв'язання проблем корупції.

Ключові слова: ставлення до корупції; винуватці корупції; оцінка влади; захисне самовиправдання; політичні цінності; реформаторські настрої; протестні настрої; локус контролю.

Vadym O. Vasiutynskyi

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Chief Researcher
of the Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9808-4550

vadymvas55@gmail.com

UKRAINIAN VALUE CONTEXT FOR IDENTIFYING THE PERPETRATORS OF CORRUPTION

Relevance. Psychological research on corruption focuses on its personal and interpersonal aspects. The value nature of corruption as a social phenomenon is less studied. The task of psychology should be to establish appropriate social and psychological dependencies.

The purpose of the study is to highlight and interpret the results of massive psycho-semantic study of value aspects of the search for perpetrators of corruption.

Methodology. The research was conducted within the framework of psycho-semantic monitoring of mass political consciousness. Using the method «face-to-face», 1199 respondents were interviewed in the all-Ukrainian sample (except for the occupied Crimea and part of Donbas). The question about the probable perpetrators of corruption was correlated with 52 statements concerning different circumstances of the respondents' socio-political and personal life. Factor and comparative analysis were used.

Results. The respondents who defended pro-Ukrainian values were more active in blaming Ukrainian citizens than Zelenskyi's or Poroshenko's governments. On the contrary, the pro-Russian people were more likely to blame Poroshenko's government than Zelenskyi's one or Ukrainian citizens. They also blamed the former Ukrainian authorities or avoided blaming the perpetrators. The reformist respondents blamed Ukrainian citizens more than Zelenskyi's or Poroshenko's government. Instead, those in anti-reform positions accused all Ukrainian authorities more than Ukrainian citizens. The respondents who were inclined to protest blamed Zelenskyi's government more

clearly than Ukrainian citizens. The respondents with the internal locus of control were more active in accusing Poroshenko's government than Zelenskiy's one or citizens of Ukraine. Blaming from the people who had the external locus was converse.

Conclusions. The value context of the search for perpetrators of corruption in Ukraine is due to the division according to pro-Ukrainian and pro-Russian values, reformist and anti-reformist attitudes, the level of protest sentiments, and the locus of control of behavior. The respondents' commitment to certain worldview values determines the direction of their assessments of the agents of public and political life. An important factor in such assessments is the power-oligarchic context. It can be noticed the respondents' attempts, which look like defensive self-justification, to oppose themselves and ordinary citizens in general to other agents of probable corruption.

Prospects for research may be to identify the reasons for citizens' excessive focus on value prejudices and to develop means to encourage them to more constructive ways of solving problems of corruption.

Keywords: attitude to corruption; perpetrators of corruption; assessment of authorities; defensive self-justification; political values; reformist sentiment; protest sentiment; locus of control.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Напруження в громадсько-політичному житті України є тривало високим та охоплює широченну палітру соціально-психологічних проблем. Однією з них незмінно залишається корупція: ступінь її поширення, масштаби впливу на різні сфери життя суспільства, особливості сприймання та ставлення до неї з боку громадян і можновладців. Оцінка корумпованості тих чи тих осіб і структур часто-густо стає визначальним чинником перебігу суспільних процесів, приймання електоральних рішень, здобуття політичної влади. Ставлення до корупції набуло ваги істотної цінності, яка спрямовує інтереси й активність людей у сфері їхнього колективного та індивідуального самовизначення. Така активність проявляється, зокрема, у пошуку винуватців корупції, зануреному в ціннісний контекст життєдіяльності. Важливим завданням психологічної науки має бути встановлення відповідних соціально-психологічних залежностей у просторі ціннісних орієнтацій особи і спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Дослідники психологічного змісту корупції переважно зосереджуються на взаємовпливах її індивідуально-психологічних і міжособово-комунікативних чинників та проявів. Так, J. Abraham, J. Suleeman, & B. Takwin (2018) описали виміри морального відсторонення щодо корупції: моральне виправдання, зміщення відповідальності та приписування провини. О. Безрукова

характеризує корупцію як засіб здобуття високого символічного капіталу, що може бути предметом компромісів, псевдогуманізму, помилкового корпоративізму, прямої байдужості, безвідповідальності. Так, зокрема, формується депрофесіоналізація різних сфер діяльності (Безрукова, 2015, с. 316-317).

В українській науково-психологічній традиції корупцію найчастіше вивчають у сферах державного управління та правопорядку. О. Акімов (2014) визначає корупцію як складне соціально-психологічне (а за своєю суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, які протиправно використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів або інтересів третіх осіб, а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій і сприяння їм. Серед безпосередніх причин та умов розвитку корупції вагоме значення мають соціально-психологічні: нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість державних службовців, професійна та моральна деформація частини керівників, що виявляється в поблажливому ставленні до корупції.

За один із психологічних чинників корупції С. Сєрьогін, О. Петренко та С. Соколовський (2018) визнають kleptomaniю, симптоми якої відповідають трьом позиціям: невгамовне бажання здійснювати крадіжки, отримання задоволення від цього процесу і виникнення почуття провини після скоєного. Така модель поведінки формується головним чином під впливом оточення (яке до певної міри виправдовує корупцію), зумовлюється людьми як носіями культури (ризик отримання неправомірної вигоди сприймають як гру в суспільстві загалом і в професійній діяльності публічних службовців зокрема) і може мати ознаки патологічних психологічних розладів в осіб, які працюють в органах публічної влади.

Корупційну поведінку працівників правоохоронних органів, пише Л. Гуменюк (2009), зумовлюють як внутрішні (психологічні), так і зовнішні регулятори. До психологічних належать: на ціннісному рівні – життєві сенси, цілі, прагнення, ціннісні орієнтації, етична самосвідомість, правосвідомість індивіда, психологічні постави етичної поведінки, структура відповідальності та обов'язку; на емоційному рівні – задоволеність із життя, задоволеність із професії, задоволеність з особистого статусу, ставлення до себе; на регулятивному рівні – локус контролю, механізми приймання рішень; на поведінковому рівні – імпульсивний або рефлексивний тип реагування.

В. Плекан (2021) запропонував ділити причини виникнення корупції на економічні, організаційно-управлінські, політико-правові,

соціальні, ідейні та морально-психологічні. Серед морально-психологічних виокремлено суб'єктивні, що зумовлені індивідуально-психологічними особливостями, та об'єктивні, що пов'язані зі ставленням громадськості до корупційних явищ. Корупцію в масовій свідомості сприймають як норму і неодмінний елемент ділової та правової культури. Таку наявність «подвійних стандартів оцінки корупції» в суспільстві дослідник зараховує до об'єктивних морально-психологічних причин.

Меншою мірою досліджено психологічну природу корупції як широкого суспільного та політичного явища. Функцію запобігання корупції в організаціях Managa et al. (2020) приписують етичному лідерству, яке, на їхню думку, зменшує корупцію, змушуючи послідовників утримуватися від неї інтуїтивно. Про важливість імовірного покарання за корупцію пише міжнародна група дослідників, підкреслюючи, що контекст макрорівня є важливим чинником посередництва між вірою в справедливий світ і сприйманням корупції (Modesto et al., 2020).

Мета статті полягає у висвітленні та інтерпретації результатів психосемантичного загальноукраїнського дослідження ціннісних аспектів пошуку винуватців корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження з його теоретичними засадами, описом методів і методик та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У межах багаторічного психосемантичного моніторингу масової політичної свідомості, що його з 1994 р. проводять Інститут соціальної та політичної психології НАПН України та Асоціація політичних психологів України, у лютому 2021 р. за методом «лице-в-лице» було опитано 1199 респондентів з усіх регіонів України (за винятком окупованих Криму та частини Донбасу). Вибірку структуровано відповідно до показників віку, статі, місця проживання дорослого населення України.

У застосованому в дослідженні питальнику було 52 вислови з приводу різних аспектів громадсько-політичного та особистого життя респондентів. Зміст висловів респонденти оцінювали за ознакою «згоден – важко сказати – не згоден». Переведення відповідей у 3-бальну шкалу давало змогу виконувати низку математико-статистичних операцій та надати отриманим даним формалізованого вигляду.

Анкета також містила запитання про ймовірних винуватців суспільних негараздів. В одному з них ішлося про те, хто, на думку респондентів, найбільше винен у тому, що не вдається подолати корупцію. Перелік винуватців було складено за результатами попередніх досліджень. Респондентам пропонувано вибрати від одного до трьох пунктів

із семи, за потреби дописати свій власний варіант або вибрати опцію «важко відповісти».

Розподіл отриманих оцінок набув такого вигляду (дані наведено в порядку спадання): українські олігархи (цей варіант позначили 49,2% опитаних); колишня українська влада від Кравчука до Януковича (35,2%); правоохоронні органи (34,4%); попередня українська влада на чолі з Порошенком (33%); усі громадяни України (31,4%); теперішня українська влада на чолі із Зеленським (24,8%); місцеві керівники (18,4%); важко відповісти (5,3%); інші (з пропозицією написати, хто саме; позаяк цей варіант обрали лише 25 осіб, або 2,1%, а названі респондентами суб'єкти провини були дуже неоднорідні, то цей пункт у дальшому аналізі не враховано).

Для з'ясування психологічної структури отриманих відповідей проведено факторний аналіз у межах восьми ознак із Varimax-обертанням. Виділилися чотири двополюсні фактори із загальною дисперсією 69,3%.

У межах першого фактору (25,2%) на одному полюсі були звинувачення респондентами «нас самих» – усіх громадян України (-,733), а на другому – української влади на чолі із Зеленським (,747) та Порошенком (,728). Тут вочевидь ідеться про протиставлення «ми, народ, – вони, влада».

Щоб визначити психоідеологічні особливості представників різних груп респондентів – тих, які активніше звинувачували громадян України або владу на чолі із Зеленським чи Порошенком, ми здійснили попарне порівняння оцінок 52 висловів, що їх дали респонденти із цих трьох груп.

Першу порівнювану пару склали респонденти, які приписували провину за корупцію владі Зеленського або владі Порошенка. Для цього вибірку було поділено на чотири частини: тих, хто звинувачував владу Зеленського, але не владу Порошенка (таких виявилось 109); тих, хто звинувачував владу Порошенка, але не Зеленського (208); тих, хто звинувачував і владу Зеленського, і владу Порошенка (188); тих, хто не звинувачував ні одних, ні других (694).

За критерієм Манна–Вітні порівняно оцінки висловів, що їх дали представники перших двох груп – звинувачів влади Зеленського і влади Порошенка. Значущі відмінності між двома першими групами зафіксовано у 26 випадках із 52. (Для виразнішого унаочнення відмінностей далі їх наведено у вигляді середніх оцінок по кожній групі). Визначено вислови, за якими зафіксовано найбільшу різницю (табл. 1).

Порівняння наведених оцінок показує, що найбільш виразні відмінності між двома групами респондентів стосуються до традиційного для українського суспільства протистояння проукраїнських і

проросійсько-прорадянських цінностей. Звинувачі влади Зеленського виявляють більшу прихильність до цінностей проукраїнських, ніж звинувачі влади Порошенка.

Таблиця 1

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які звинувачують владу на чолі із Зеленським або на чолі з Порошенком

Вислови	Середній бал у групі тих, хто звинувачує		Значущість відмінностей (p ≤)
	Зеленського	Порошенка	
Необхідно якнайшвидше провести референдум і відновити союз братніх радянських народів	1.36	1.67	0.000
У незалежній Україні і державною, й офіційною може бути тільки одна мова – українська	2.47	2.18	0.003
Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції	1.74	2.08	0.001
Найнебезпечнішим ворогом народу України, його державності та демократії є націоналізм	1.65	2.13	0.000
Нікому не потрібну війну на Донбасі розв'язала порошенківська влада	1.8	2.4	0.000
Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади	1.46	1.98	0.000
Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще	2.46	1.87	0.000
Людина не владна розпоряджатися власною долею*	3.49	3.07	0.001

Примітка: * вислів оцінювано за 5-бальною шкалою.

Очікуваним – згідно зі спрямуванням звинувачень – став розподіл оцінок самих політиків та ефектів їхньої діяльності.

Привертає увагу оцінка екстернального за змістом вислову про неспроможність людини розпоряджатися своєю долею: до такої позиції сильніше тяжіють опоненти Зеленського, а не Порошенка.

Далі порівняно групи респондентів за їхнім ставленням до винуватості влади Зеленського або самих громадян. Тут теж виділено чотири групи: 276 осіб звинувачували владу Зеленського, але не звинувачували громадян; 355 – звинувачували громадян, але не звинувачували владу Зеленського; 21 – звинувачував і громадян, і владу Зеленського; 547 – не звинувачували ні громадян, ні владу. Значущі відмінності виявлено в 37 випадках. Визначено вислови, за якими оцінки мали найбільшу різницю (табл. 2).

Таблиця 2

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які звинувачують владу на чолі із Зеленським або самих громадян

Вислови	Середній бал у групі тих, хто звинувачує		Значущість відмінностей ($p \leq$)
	Зеленського	громадян	
У незалежній Україні і державною, й офіційною може бути тільки одна мова – українська	2.19	2.41	0.003
Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції	1.97	1.68	0.000
Якби в Україну прийшов російський капітал, ожила б економіка, люди мали б роботу й зарплату – як у Росії	1.77	1.41	0.000
Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще	2.43	1.89	0.000
Давно настав час піднімати народ на боротьбу проти влади, яка неспроможна керувати країною	2.09	1.84	0.000
Дозвіл на продаж землі призведе до того, що її скуплять свої та іноземні багатії, а нам залишаться тільки тротуари	2.53	2.23	0.000
Рівень мого власного добробуту залежить насамперед від мене, а не від соціально-економічної та політичної ситуації в державі*	3.09	2.66	0.000

Примітка: * вислів оцінювано за 5-бальною шкалою.

У цьому випадку противники Зеленського виявилися менш проукраїнськими порівняно з їхніми опонентами, які звинувачували «всіх громадян України». Можливо, тут свою роль відіграло синкретичне сприймання громадян України як елемента загальноукраїнського дискурсу, через що вони є винними в очах більш проукраїнської частини суспільства. Занурене в такий контекст сприймання української і російської мови іррадіює в економічну сферу, де поширюється й на оцінку російського капіталу в Україні.

Негативна оцінка Зеленського корелює з протестними настроями щодо влади та запереченням дозволу на продаж землі, який у масовій свідомості пов'язується саме з цією владою.

Що ж до локусу контролю, то тут, на відміну від порівняння між Зеленським і Порошенком, опоненти Зеленського виявилися більш інтернальними, ніж опоненти самих громадян, і ця інтернальність проявилася у сфері економічної активності.

Третій аспект аналізу становило порівняння даних звинувачів влади Порошенка і громадян. Розподіл вибірки набув такого вигляду: тих, хто звинувачував владу Порошенка, але не звинувачував громадян, було 360 осіб; тих, хто звинувачував громадян, але не звинувачував влади Порошенка, – 340; тих, хто звинувачував їх обох, – 36; тих, хто їх обох не звинувачував, – 463. Значущі відмінності проявилися в 43 випадках. Найбільше відрізняються оцінки за такими показниками (табл. 3).

Протиставлення громадян і влади Порошенка видається найбільш дражливим для масової свідомості – зафіксовано найбільше значущих відмінностей в оцінках провини. Тут теж домінують розбіжності за проукраїнськими і проросійськими цінностями: противники Порошенка значуще виразніше висловлюються проросійськи з питань мови, економічних відносин, воєнного конфлікту.

Подібні відношення склалися й у питаннях, що стосуються до економічних реформ: опоненти Порошенка посідають більш антиреформаторську позицію, ніж ті, хто схильний звинувачувати громадян.

Цікавими є відмінності в оцінках влади. Противники Порошенка, порівнюючи його провини з провиною громадян, по-перше, критично ставляться не лише до нього, а й до Зеленського, по-друге, поширюють свою негативну оцінку на всю владу як таку, по-третє, виявляють прагнення «сильної руки», яка б навела порядок через обмеження демократії.

Водночас критикам самих себе, тобто громадян, притаманний вищий рівень екстернальності, ніж критикам влади Порошенка. Якщо зіставити ці дані з аналогічними даними першої таблиці, то можна припустити, що схильність звинувачувати Порошенка корелює з інтернальним локусом контролю, а прихильність до нього – з

екстернальним. Останнє вочевидь суперечить уявленням цієї соціальної групи про себе самих.

Таблиця 3

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які звинувачують владу на чолі з Порошенком або самих громадян

Вислови	Середній бал у групі тих, хто звинувачує		Значущість відмінностей ($p \leq$)
	Порошенка	громадян	
У незалежній Україні і державною, й офіційною може бути тільки одна мова – українська	2.14	2.46	0.000
Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції	2.08	1.64	0.000
Якби в Україну прийшов російський капітал, ожила б економіка, люди мали б роботу й зарплату – як у Росії	1.81	1.4	0.000
Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами	1.47	1.29	0.000
Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще	2.14	1.92	0.000
В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу і відстоювати її справжні інтереси	2.47	2.17	0.000
Якщо в нашій країні утвердиться сильна й рішуча влада, яка наведе порядок нехай і ціною обмеження демократії, я її цілком підтримаю	2.42	2.07	0.000
Дозвіл на продаж землі призведе до того, що її скуплять свої та іноземні багатії, а нам залишаться тільки тротуари	2.44	2.24	0.000
Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття	2.55	2.24	0.000
Надалі треба підтримувати не фермерів, а передусім великі колективні господарства, бо тільки вони можуть прогодувати народ України	1.9	1.65	0.000
Людина не владна розпоряджатися власною долею*	3.14	3.65	0.000

Примітка: * вислів оцінювано за 5-бальною шкалою.

Важче порівняно з першим фактором піддається логічній інтерпретації зміст другого фактору (17,2%): звинуваченням на адресу

місцевих керівників (,752) та правоохоронних органів (,624) протиставлено звинувачення в бік колишньої української влади від Кравчука до Януковича (-,574). Можливо, має місце оцінка таких собі «другорядних» керівників – колишніх, від яких сьогодні вже мало що залежить, але які, на думку респондентів, заклали основи теперішньої корупції, і сьогоднішніх функціонерів, які не приймають найбільш принципових рішень, але справляють вплив на перебіг справ.

Розподіл звинувачів місцевої і колишньої влади серед опитаних виявився таким: 177 осіб звинувачували владу місцеву, але не колишню; 378 – навпаки; 44 – звинувачували їх обох; 600 – їх обох не звинувачували. Значущі відмінності в оцінках противників однієї і другої влади спостережено в 21 випадку. Вислови, оцінки яких мають найбільшу різницю, наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які звинувачують місцеву і колишню владу

Вислови	Середній бал у групі тих, хто звинувачує		Значущість відмінностей ($p \leq$)
	місцеву владу	колишню владу	
Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції	1.68	1.88	0.012
Нас переконують, що конфлікт на сході України не має військового вирішення, насправді ж він не має іншого вирішення, крім військового	2.1	1.82	0.000
Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би у відставку, тим було б краще	1.88	2.07	0.008
В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу і відстоювати її справжні інтереси	2.14	2.41	0.000
Дозвіл на продаж землі призведе до того, що її скуплять свої та іноземні багатії, а нам залишаться тільки тротуари	2.2	2.44	0.001
Інші люди і зовнішні обставини впливають (досі впливали) на моє життя більше, ніж я сам(-а)*	3.28	2.91	0.000

Примітка: * вислів оцінювано за 5-бальною шкалою.

Отримані відмінності показують, що противники колишньої влади є більш проросійськими: очевидно, у своєму ставленні вони втілюють загальну критичну оцінку українських реалій періоду незалежності. Водночас вони активніше звинувачують і теперішню владу, зокрема й Зеленського, та висловлюються проти продажу землі – важливого елемента економічного реформування. Натомість меншою мірою прихильні вони до воєнного розв'язання конфлікту на Донбасі. Їм також меншою мірою властивий екстернальний локус контролю.

У третьому факторі (14%) знову актуалізувалася альтернатива «усі громадяни України» (,379) як протилежність відповіді «важко сказати» (-,92). Це можна розглядати як протиставлення «схильності до колективних самозвинувачень і небажання визнавати власні колективні провини».

Відповідно до цих оцінок утворилися такі групи: відмовилися від чіткої відповіді і водночас не звинуватили громадян 62 особи; звинуватили громадян, не обираючи варіанту «не знаю», 93 респонденти; лише дві особи одночасно звинуватили самих громадян і відмовилися від більш конкретної відповіді; 761 опитаний дав інші варіанти відповіді. Значущі відмінності між тими, хто не відповів, і тими, хто звинуватив громадян, мали місце в 46 випадках. Найбільш по-різному оцінені вислови містить таблиця 5.

Таблиця 5

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які не дали відповіді про звинувачення або звинуватили громадян

Вислови	Середній бал у групі тих, хто		Значущість відмінностей ($p \leq$)
	не дав відповіді	звинуватив громадян	
Необхідно якнайшвидше провести референдум і відновити союз братніх радянських народів	1.71	1.34	0.000
Якби в Україну прийшов російський капітал, ожила б економіка, люди мали б роботу й зарплату – як у Росії	1.87	1.42	0.000
Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами	1.53	1.3	0.002
Мирні ініціативи президента Зеленського – надійна основа для припинення війни на Донбасі, збереження територіальної цілісності держави	2.16	1.93	0.022
Надалі треба підтримувати не фермерів, а передусім великі колективні господарства, бо тільки вони можуть прогудувати народ України	1.95	1.68	0.003

Тут викликає інтерес позиція тих респондентів, які не змогли або не захотіли визначитися з приводу винуватців корупції. Як показують інші наші дослідження, ухиляння від конкретних відповідей часто-густо маскує постави, що є протилежними тим, із якими брак відповіді корелює негативно. Отже, відмова від відповіді з певною ймовірністю означає проросійські і прорадянські постави та прихильність до влади Зеленського.

Оцінка вини всіх громадян України (-,44) проявилася також у четвертому факторі (12,9%), де їй протистоять звинувачення на адресу українських олігархів (.889). Таке відношення можна узагальнити у формулі «ми, народ, – вони, олігархи».

Звинувачення в бік олігархів висловили 453 респонденти; на адресу самих громадян – 239; звинуватили тих і тих – 137 осіб; не звинувачували ні тих, ні тих – 379 осіб. Значущі відмінності в оцінках перших двох груп проявилися в 16 випадках. Найбільш відповідні вислови та їхні оцінки відображено в таблиці 6.

Таблиця 6

Вислови, що отримали найбільш відмінні оцінки в групах респондентів, які звинувачують олігархів або громадян України

Вислови	Середній бал у групі тих, хто звинувачує		Значущість відмінностей ($p \leq$)
	олігархів	громадян	
Необхідно якнайшвидше провести референдум і відновити союз братніх радянських народів	1.51	1.34	0.005
Дозвіл на продаж землі призведе до того, що її скуплять свої та іноземні багатії, а нам залишаться тільки тротуари	2.41	2.28	0.019
Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття	2.49	2.26	0.000
Яких би економічних успіхів не досягла влада, я її нізащо не підтримуватиму, якщо вона діятиме недемократично	2.12	2.3	0.003
Людина не владна розпоряджатися власною долею*	3.38	3.61	0.006

Примітка: * вислів оцінювано за 5-бальною шкалою.

Такі відмінності дають підстави вважати, що антиолігархічна позиція насамперед пов'язана з прорадянськими, антиреформаторськими та недемократичними поглядами її носіїв. Водночас звинувачувачі олігархів мають менш екстернальну позицію, ніж ті, хто звинувачує самих громадян.

Оцінка всього контексту аналізованих даних привертає увагу до тієї особливості, що в трьох факторах із чотирьох істотне навантаження випало на альтернативу «усі громадяни України». Схоже, що за притаманним громадській думці активним пошуком винуватців у корупції криється бажання уникнути самозвинувачень: винні не ми, бо винними є влада, олігархи, навіть невідомо хто, але важливо, що не ми.

Обмеження дослідження зумовлено: по-перше, традиційними труднощами застосування психологічних методів опитування в умовах масштабного, соціологічного за формою дослідження, що призводить до розмивання важливих психологічних показників; по-друге, домінуванням загальнополітичного контексту вивчення змісту і тенденцій розвитку масової свідомості, що унеможливило прояв істотних позаполітичних чинників.

Практична/соціальна значущість дослідження полягає в тому, що громадська рефлексія отриманих даних сприятиме розширенню аспектів сприймання корупційних явищ громадянами, усвідомленню соціально-психологічної природи корупції в сучасному українському суспільстві, підвищенню колективної психологічної компетентності в пошуку шляхів її подолання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення описаних показників дає підстави говорити про те, що ціннісний контекст пошуку винуватців корупції в Україні зосереджується на поділі респондентів за проукраїнськими і проросійськими цінностями, реформаторськими і антиреформаторськими поставами, рівнем протестних настроїв, локусом контролю поведінки в соціальній сфері. Уперше визначено кореляційно-змістові зв'язки між ціннісними орієнтаціями громадян і спрямуванням звинувачувальних оцінок щодо корупції.

Респонденти, які обстоюють проукраїнські цінності, активніше звинувачують громадян України (тобто й самих себе), ніж владу Зеленського або владу Порошенка, і владу Зеленського – ніж владу Порошенка. Навпаки, проросійські особи більш схильні звинувачувати владу Порошенка, ніж владу Зеленського або громадян України, і владу Зеленського – ніж владу Порошенка, а також звинувачують колишню українську владу або уникають відвертих відповідей на запитання про винуватців.

Реформаторськи налаштовані респонденти більше звинувачують громадян України, ніж владу Зеленського або владу Порошенка. Натомість ті, хто перебуває на антиреформаторських позиціях, покладають більшу провину на владу Зеленського або владу Порошенка, ніж на громадян України, а також на колишню українську владу,

Носії протестних настроїв виразніше звинувачують владу Зеленського, ніж громадян України.

Інтернальні респонденти активніше звинувачують владу Порошенка, ніж владу Зеленського або громадян України, і владу Зеленського – ніж громадян України. Звинувачення з боку екстернальних осіб мають обернений порядок: більш винними є громадяни України, ніж влада Зеленського або влада Порошенка, і влада Зеленського – ніж влада Порошенка.

У таких залежностях можна простежити своєрідну ціннісну іррадіацію: прихильність до базальних світоглядних цінностей зумовлює спрямування оцінних ставлень щодо різних суб'єктів громадсько-політичного життя. Ті з них, чії цінності видаються «своїми», правильними, заслуговують на позитивну або поблагливу оцінку. Натомість ціннісні опоненти ледь не автоматично виявляються винуватцями навіть у тих випадках, коли їхні провини не є очевидними.

Істотним в оцінці корупційних провин у сучасному українському суспільстві є владно-олігархічний контекст. Олігархам і майже кожній владі (якщо вона не зовсім «своя») громадяни легко й швидко приписують провину за корупцію, не вдаючись до бодай поверхового аналізу дій та обставин.

Виразно простежуються намагання респондентів протиставити себе і загалом пересічних громадян іншим суб'єктам імовірної корупції. Найчастіше такі намагання мають вигляд захисних самовиправдань.

Своєрідною емоційною домінантою описуваного контексту є ставлення до Петра Порошенка, в образі якого для багатьох респондентів сконцентровано ознаки українського політика-корупціонера.

Перспективи досліджень можуть полягати у визначенні причин і механізмів надмірного зосередження громадян на ціннісних упередженнях та розробленні засобів спонукання їх до більш конструктивних способів розв'язання проблем корупції.

Подяка. Автор висловлює подяку Інститутіві соціальної та політичної психології НАПН України в особі директора Миколи Слюсаревського та Асоціації політичних психологів України в особі президентки Ірини Губеладзе за надану можливість узяти участь у дослідженні в межах моніторингу масової політичної свідомості та використати отримані дані для підготовки цієї статті.

Список використаних джерел

Акімов, О. О. (2014). Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика*, 1, 181–188. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_23.

Безрукова, О. А. (2015). *Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження*. (Дис. докт. соціол. наук). Класичний приватний університет, Запоріжжя.

Гуменюк, Л. Й. (2009). Психологічні регулятори поведінки корупційої особистості в системі органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, 2, 131–143.

Плекан, В. (2021). Особливості та причини виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Підприємництво, господарство і право*, 4, 231–238. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.36>.

Серьогін, С. М., Петренко, О. С., Соколовський, С. І. (2018). Психологічна залежність публічних службовців як фактор корупційної поведінки. *Аспекти публічного управління*, 6 (11-12), 102–110. doi: 10.15421/151879.

Abraham, J., Suleeman, J., & Takwin, B. (2018). The Psychology of Corruption: The Role of the Counterfeit Self, Entity Self-Theory, and Outcome-Based Ethical Mindset. *Journal of Psychological & Educational Research*, 26 (2), 7–32. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3314532>.

Manara, M. U., van Gils, S., Nьbold, A., & Zijlstra, F. R. H. (2020). Corruption, Fast or Slow? Ethical Leadership Interacts With Machiavellianism to Influence Intuitive Thinking and Corruption. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.578419>.

Modesto, J. G., Keller, V. N., Saraiva, R. B., & Pilati, R. (2020). Belief in a corrupt world: A cross-cultural mediation model of beliefs about justice, punishment, and corruption. *Personality and Individual Differences*, 164 (1). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110127>.

References

Abraham, J., Suleeman, J., & Takwin, B. (2018). The Psychology of Corruption: The Role of the Counterfeit Self, Entity Self-Theory, and Outcome-Based Ethical Mindset. *Journal of Psychological & Educational Research*, 26 (2), 7–32. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3314532>. (in English)

Akimov, O. O. (2014). Psykholohichni aspekty proiaviv koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Psychological aspects of manifestations of corruption in public administration]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], 1, 181–188. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_23. (in Ukrainian)

Bezrukova, O. A. (2015). *Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiolohichna kontseptualizatsiia ta dosvid empyrychnoho doslidzhennia* [Social responsibility in modern Ukrainian society: sociological conceptualization and experience of empirical research]. (Dys. dokt. sotsiol. nauk [Dis. of Dr. of Sociol. Science]). Kласичний приватний університет, Запоріжжя [Classical Private University, Zaporizhzhia]. (in Ukrainian)

Humeniuk, L. I. (2009). Psykholohichni rehulatory povedinky koruptsiohennoi osobystosti v systemi orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Psychological regulators of a corruptogenic person's behavior in the system of internal affairs bodies of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya psykholohichna* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological Series], 2, 131–143. (in Ukrainian)

Manara, M. U., van Gils, S., Nibbold, A., & Zijlstra, F. R. H. (2020). Corruption, Fast or Slow? Ethical Leadership Interacts With Machiavellianism to Influence Intuitive Thinking and Corruption. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.578419>. (in English)

Modesto, J. G., Keller, V. N., Saraiva, R. B., & Pilati, R. (2020). Belief in a corrupt world: A cross-cultural mediation model of beliefs about justice, punishment, and corruption. *Personality and Individual Differences*, 164 (1). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110127>. (in English)

Plekan, V. (2021). Osoblyvosti ta prychnyny vynyknennia koruptsii v pravookhoronnykh orhanakh Ukrainy [Features and causes of corruption in law enforcement agencies of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law], 4, 231–238. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.36>. (in Ukrainian)

Seriohin, S. M., Petrenko, O. S., & Sokolovskyi, S. I. (2018). Psykholohichna zalezhnist publichnykh sluzhbovtziv yak faktor koruptsiinoi povedinky [Psychological dependence of public servants as a factor of corrupt behavior]. *Aspekty publichnoho upravlinnia* [Aspects of Public Administration], 6 (11-12), 102–110. doi: 10.15421/151879. (in Ukrainian)